

«ΤΟ ΤΕΡΑΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ»

ΚΡΙΣΗ, ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΙ

1. «Είναι Λέρα, όποιος Κυνηγά Καριέρα»:

Καλές αλλά Ελλιπείς Ιδέες των '90s

Οι εν Ελλάδι αυτόνομοι γεννηθήκαμε πολιτικά την περίοδο των '90s, με ό,τι συνεπάγεται αυτό.

Ήμασταν προϊόν του αισθήματος ασφυξίας που γεννούν διαρκώς οι κρατικές πολιτικές σε μερίδες της εργατικής τάξης που περισσεύουν απ' τα κρατικά σχέδια. Ο ρατσισμός, η εκμετάλλευση των μεταναστών, η σαπίλα της ελληνικής κοινωνίας, το μίσος για τη δημόσια τάξη, ήταν συστατικά μας στοιχεία. Σ' αυτόν τον εμπειρισμό είναι που εντοπίζουμε τα πρώτα σπέρματα της πολιτικοποίησής μας κι όχι σε διαμορφωμένες γνώμες για τον κόσμο.

Όταν καταφέραμε να ξεπεράσουμε τον συγγό εμπειρισμό και αρχίσαμε να διαβάζουμε μπας και καταλάβουμε λίγο καλύτερα τον κόσμο (μη γελάτε: τότε δεν ήταν καθόλου προφανές) τα διαβάσματά μας είχαν κι αυτά ένα ζητημάκι. Οι πολιτικοί μας πρόγονοι, τόσο στην Ιταλία όσο και στην Αμερική, μπορεί να είχαν χύσει τόνους μελάνι για την εργασία, το κεφάλαιο, τον φορντισμό, και διάφορα άλλα τρελά, αλλά είχαν αγνοήσει συστηματικά το κράτος ως ιμπεριαλιστικό μηχανισμό με μνήμη και με στρατηγικές τόσο για τον εσωτερικό όσο και για τον εξωτερικό πόλεμο.

Οι τότε αδυναμίες μας είναι πλέον προφανείς. Έχουμε μιλήσει αρκετές φορές, π.χ., για το πώς επί πολλά χρόνια αντιλαμβανόμασταν το ζήτημα του ρατσισμού με επίκεντρο τον «μαλάκα στο λεωφορείο που βρίζει τους Αλβανούς» και για το αίσθημα αποκάλυψης που νιώσαμε όταν, με χαρακτηριστική καθυστέρηση, ανακαλύψαμε ότι το κράτος έχει σχέδιο για τη μετανάστευση, σχέδιο οργανωμένο, ορθολογικό, με ιστορία και υλικά συμφέροντα.¹ Αυτό το σχέδιο, που το ονομάσαμε παρανομοποίηση της εργασίας, δε μας έδωσε μόνο μια άλλη εξήγηση για το ρατσισμό και τη μετανάστευση. Μας υπέδειξε νέους τρόπους κατανόησης του κόσμου και μάχης εναντίον του. Καταλάβαμε πως, αν και δεν πρέπει να αφήσουμε ποτέ απ' το βλέμμα μας το «μαλάκα στο λεωφορείο», αυτός είναι προϊόν κρατικών στρατηγικών και είναι σημαντικότερο να εστιάζουμε σ' αυτές.

Την περίοδο όμως που ακόμα δεν βλέπαμε το κράτος αλλά το μαλάκα, γεννήθηκαν διάφορες απ' τις ιδέες μας. Μία απ' τις βασικές μας κατευθύνσεις ήταν το μίσος και η εναντίωση στον αχαλίνωτο καταναλωτισμό και το lifestyle της δεκαετίας του '90.² Το δόγμα «μούρη-κώλοι-και-καριέρα», ο άκρατος κανιβαλικός μικροαστισμός, το περιοδικό *ΚΛΙΚ* που έβριζε όποιον δε τυνόνταν σύμφωνα με τα προστάγματα των καιρών, η γνώμη ότι όποιος δεν παίζει στο χρηματιστήριο είναι μαλάκας κι ότι αν δεν έχεις λεφτά είσαι ένα τίποτα, μας σημάδεψαν εξίσου. Συνήθως μάλιστα ο «μαλάκας στο λεωφορείο» διέθετε και όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά.

Οπότε πολύ καλά κάναμε και μισούσαμε τον καταναλωτισμό και το lifestyle, κι αν γυρνούσαμε το χρόνο πίσω πάλι το ίδιο θα κάναμε. Θα κοιτούσαμε όμως να αντιληφθούμε την εποχή λίγο διαφορετικά. Αντί να καταλάβουμε τον καταναλωτισμό ως ατομική επιλογή, θα τον βλέπαμε ως κρατική στρατηγική: στρατηγική για τη συμμετοχή του ελληνικού κράτους στην Ε.Ε., στρατηγική για τη μετατροπή του χρήματος που το ελληνικό κράτος δανειζόταν σε ευρωπαϊκά προϊόντα, στρατηγική για την εκμετάλλευση της μετανάστευσης από τα Βαλκάνια και πάει λέγοντας.³ Το ότι ένα κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας θα έχει αρκετά χρήματα για να αγοράζει διαρκώς σαβούρες, το τι σαβούρες θα αγοράζει και το από πού θα προέρχονται οι σαβούρες που αγοράζει, ήταν κρατική επιλογή και όχι ατομικός κρετινισμός. Και μάλιστα ήταν μια κρατική επιλογή με σχε-

τικά μικρή ιστορία για τα δεδομένα του καπιταλιστικού κόσμου. Ο κόσμος της αφθονίας και της ευμάρειας, ο κόσμος όπου τα φώτα της πόλης δε σβήνουν ποτέ, φτιάχτηκε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και έκτοτε έχει κλυδωνιστεί κάμποσες φορές.⁴

Στην πραγματικότητα, η «κατανάλωση» δεν ήταν μόνο το σιχαμένο πράγμα που βλέπαμε τη δεκαετία του '90. Ήταν και η λέξη που χρησιμοποιούσαν οι οικονομολόγοι για να εκφράσουν στη γλώσσα του εμπόρευματος και των φετιχισμών του αυτό που εμείς λέμε «αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης». Όταν το Μάρτη του 2020 η κατανάλωση άρχισε εχμ... πώς να το πούμε... να μην ενθαρρύνεται τόσο όσο παλιά, το πήραμε μεν χαμπάρι, αλλά σίγουρα δεν είχαμε τα απαραίτητα εφόδια για να δούμε την ιστορία του. Γιατί όταν τ' αφεντικά λένε «περιορισμός της κατανάλωσης», είναι βέβαιο πως δεν εννοούν περιορισμό της σιχαμένης κουλτούρας που μας συνόδευσε τις προηγούμενες δεκαετίες: εννοούν περιορισμό του τρόπου με τον οποίο αναπαραγόμαστε ως τα όρια της υλικής, διανοητικής και συναισθηματικής μας εξαθλίωσης, εννοούν επέμβαση στους τρόπους που έχουμε για να την παλεύουμε, εννοούν ότι θα βάλουν ξανά χέρι στις ζωές μας.

Αυτό το κενό, το κενό της αντίληψης της κατανάλωσης ως κρατική επιλογή, προσπαθούμε να το μπαλώσουμε από τότε που το πήραμε χαμπάρι και αυτό θα κάνουμε και παρακάτω.

2. «Το Τέλος του Κόσμου»: Τα Δύσκολα '70s

Η δεκαετία του '70 ήταν ίσως η πρώτη φορά που αυτός ο μεταπολεμικός κόσμος της αφθονίας τέθηκε εν αμφιβόλω. Ο λεγόμενος «δυτικός κόσμος», δηλαδή τα κράτη που απόλαυσαν μεταπολεμικά την οικονομική ευμάρεια που λέγαμε, στήθηκε γύρω από τη συμφωνία του Μπρέτον Γουντς, μια συμφωνία που είχε στόχο τα μέλη της να παγώσουν τον ανταμειψιμό τους εμπόριο πόλεμο. Το 1971 λοιπόν, οι ΗΠΑ αποσύρθηκαν μονομερώς από τη συμφωνία του Μπρέτον Γουντς, της οποίας ήταν βασικός στυλοβάτης.⁵ Ο μεταπολεμικός κόσμος ήρθε τα πάνω – κάτω.

Τα κράτη άρχισαν να πλακώνονται ξανά με όλους τους γνωστούς τρόπους. Οι διακρατικές συγκρούσεις αναβίωσαν με ανανεωμένη ένταση και ξαναπήραν καθημερινή θέση στις εφημερίδες. Ταυτόχρονα ο εμπορικός πόλεμος άρχισε να μαίνεται εκ νέου. Όλα τα κράτη κοιτούσαν πώς θα κινηθούν σ' αυτόν τον καινούργιο, ανεξερεύνητο κόσμο δίχως τις σταθερές του Μπρέτον Γουντς. Καινούργιες συμμαχίες άρχισαν να φτιάχνονται, τόσο στρατιωτικές όσο και εμπορικές. Η Κίνα άρχισε να αποκτά σημαντικό ρόλο στην «παγκόσμια κοινότητα», η ΕΟΚ άρχισε να μεγαλώνει και να μοιάζει με αυτό που αργότερα ονομάστηκε Ευρωπαϊκή Ένωση, και πολλά άλλα που δυστυχώς δε χωράνε εδώ. Παράλληλα, η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση οξυνόταν. Ο καπιταλιστικός κόσμος έτριζε ολάκερος.

Το τρίξιμο αυτό, φυσικά, δεν ονομαζόταν δημοσίως ούτε τότε «καπιταλιστική κρίση και διακρατικός ανταγωνισμός». Αντίθετα, χίλιες ασύνδετες μεταξύ τους κρίσεις απειλούσαν την ύπαρξη του κόσμου με διασημότερες την ενεργειακή κρίση (που εκφράστηκε ως δύο πετρελαϊκές κρίσεις, το 1973 και το 1979) και την περιβαλλοντική κρίση, δύο έννοιες που υιοθετήθηκαν ως κρατική γλώσσα το 1970 αλλά τις τρώμε στη μάπα και σήμερα. Το επερχόμενο τέλος του κόσμου διαφημιζόταν με χίλιους τρόπους.

Η γλώσσα του περιβάλλοντος και της ενέργειας υιοθετήθηκε τόσο για το εξωτερικό όσο και για το εσωτερικό. Το τέλος του κόσμου χρησιμοποιήθηκε ως μπαμπούλας για να ασκηθούν πολιτικές τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό. Η διακρατική σύγκρουση διεξήχθη και μέσω της

ΜΕΤΑ ΤΑ ΑΠΕΙΡΑ ΜΕΤΡΑ ΛΙΤΟΤΗΤΑΣ Εμείς, τό κράτος κι ό πληθωρισμός

Η υπερκατανάλωση τρομακτική άπειλή έναντιόν της οικονομίας μας.-Αλλά τό κοινό παράδειγμα τό δίνει τό ίδιο.- Χωρίς πετρέλαια και συνάλλαγμα.-

γλώσσας του περιβάλλοντος και της ενέργειας.⁶ Κι ο ταξικός πόλεμος διεξαγόταν επίσης μ' αυτή τη γλώσσα. Αυξήσεις στις τιμές, πληθωρισμός, αλλαγή συνθηκών και πάσης φύσεως μέτρα επιβλήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 «λόγω πετρελαϊκής κρίσης». Στο Βέλγιο έγινε απαγόρευση κυκλοφορίας αυτοκινήτων τις Κυριακές, ώστε «το Βέλγιο να εξοικονομήσει 10,5 εκατομμύρια λίτρα βενζίνης». Το βρετανικό κράτος ζήτησε απ' τους πολίτες «να μην ανάβουν συχνά τους θερμοσίφωνες». Και πάει λέγοντας.⁷

Οι πετρελαϊκές κρίσεις των '70s ευαγγελίζονταν ότι το πετρέλαιο θα τελειώσει. Ισχυρίζονταν ότι η ενεργειακή κρίση ήταν κάτι αναπάντεχο που βρήκε από το πουθενά τα καημένα τα κράτη, όπως έκανε στις μέρες μας ο ιός. Κι όμως το πετρέλαιο δεν τέλειωσε. Ήδη εκείνη την περίοδο διάφοροι αιρετικοί αναλυτές αντιλαμβάνονταν τον τεχνητό χαρακτήρα της πετρελαϊκής κρίσης:

Η παγκόσμια «ενεργειακή κρίση» ή «ενεργειακή ανεπάρκεια» είναι μύθος. Αλλά η πίστη στο μύθο είναι γεγονός. Και κάνει τον κόσμο να δέχεται τις ακριβότερες τιμές του πετρελαίου σα να έχουν επιβληθεί από τη φύση, ενώ στην πραγματικότητα έχουν επιβληθεί με σχέδιο.⁸

Σχέδιο. Σχέδιο αντιμετώπισης της καπιταλιστικής κρίσης και των διακρατικών ανταγωνισμών. Σχέδιο υποτίμησης της εργατικής τάξης. Και τελικά σχέδιο συσκώτισης του κόσμου που αλλάζει. Σχέδιο που δεν έχει σημασία να είναι αλήθεια. Έχει σημασία να είναι το μόνο στο προσκήνιο και μετά να ξεχαστεί σαν κακό βιβλίο.

Η αίσθηση του μεταίχμιου, η αίσθηση ότι ο παλιός κόσμος έχει τελειώσει κι ο καινούργιος δεν έχει ακόμα φτιαχτεί, ήταν τέτοια που κάποιος διορατικός μπορούσε ήδη το 1980 να αντιλαμβάνεται αυτό το «επερχόμενο τέλος του κόσμου» ως στρατηγική των αφεντικών και να της επιτίθεται:

Σε καιρούς που το τρέχον μοντέλο εκμετάλλευσης καθίσταται αναποτελεσματικό, το κεφάλαιο αντιλαμβάνεται τη θνητότητά του και είναι αυτή η επίγνωση της θνητότητας του κεφαλαίου που μας παρουσιάζεται ως το τέλος του κόσμου. Δεν είναι λοιπόν παράξενο που κάθε ως τώρα περίοδος καπιταλιστικής ανάπτυξης είχε να επιδείξει το δικό της τέλος του κόσμου, τη δική της Αποκάλυψη με την έννοια που έδωσε στη λέξη ο ευαγγελιστής Ιωάννης. [...] Συνεπώς το ενεργειακό πρόβλημα δεν είναι ούτε πρόβλημα της «φύσης», ούτε πρόβλημα της «σχέσης του ανθρώπου με τη φύση» είναι δίχως την παραμικρή αμφιβολία πρόβλημα του κεφαλαίου. [...] Ακολουθώντας την αποκρυπτογράφησή μας, το βλέμμα μας θα κοιτάξει πίσω από τις θάλασσες του πετρελαίου που αναπαύονται στις κοιλάτες του γήινου φλοιού, πίσω από τις τολύπες του φυσικού αερίου που στροβιλίζονται σε υπόγειες αβύσσους, πίσω από τον αποπροσανατολιστικό θόρυβο της Αποκάλυψης. Και είναι εκεί που θα ανακαλύψουμε κάτι πολύ πιο οικείο: την ταξική πάλη.⁹

Ο συγγραφέας του παραπάνω αποσπάσματος, Τζ. Καφέντζις, ήταν δηλαδή ένας συνωμοσιολόγος της εποχής του που δεν πίστευε σε ιδέες περί κλιματικής αλλαγής (τότε ακόμα λεγόταν περιβαλλοντική κρίση) και περί «τέλους των διαθέσιμων αποθεμάτων ενέργειας». Αντίθετα, αντιλαμβανόταν ότι όλα αυτά δεν είναι απλώς προβλήματα των αφεντικών, είναι και η γλώσσα στην οποία διεξάγουν και συσκοτίζουν τον ταξικό πόλεμο και την καπιταλιστική κρίση.

3. «Δε μας τρομάζουν τα νέα μέτρα»: Η Ελλάδα σε Σημείο Καμψής

Το κράτος μας, σε αντίθεση με μας, παίρνει συνεχώς διδάγματα από την καπιταλιστική ιστορία. Όπως είδαμε και λίγες σελίδες προηγουμένως, το

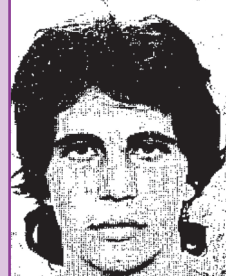
Άφοϋ τό «γλέντησαν»
**Πιάστηκαν από τήν ασφάλεια
στη Θεσσαλονίκη
τρεις κλέφτες αυτοκινήτων**

Τά θύματα τούς έντόπιζαν. "Εκλεψαν από «Αλφα Ρομέο» και 120.000 δραχμές πού τίς κατασπατάλησαν

Τά τρία μέλη της ασπείρας κλεφτών. Από άριστερά Κ. Κωνσταντινίδης, 22 ετών, Σ. Κορασηλής, 18 ετών και Α. Γυναικόπουλος, 18 ετών

ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Τοξικομανής
δδηγοϋσε
μοτοσυκλέτα
χωρίς δίπλωμα
ΕΡΓΑΤΗΣ 20 ΕΤΩΝ
ΣΕΣΗΜΑΣΜΕΝΟΣ

**«ΓΙΑΓΙΑ» 41 ΕΤΩΝ
ΓΕΝΝΗΣΕ ΚΟΡΙΤΣΑΚΙ
ΚΑΙ ΤΟ ΕΓΚΑΤΕΛΕΙΨΕ
ΕΞΩ ΑΠΟ ΣΠΙΤΙ**

ΑΙΣΘΑΝΟΤΑΙ
...ΝΤΡΟΠΗ

Το ίδιο φύλλο της εφημερίδας *Μακεδονία* που φιλοξενούσε το άρθρο «Εμείς, το κράτος κι ο πληθωρισμός» (21/7/1979), που τόσο χρησιμοποιήσαμε, γύρω του φιλοξενούσε κι άλλες μικρότερες ειδήσεις: στην ίδια σελίδα «18χρονοι κλέφτες αμαξιών από τον Εύσομο Θεσσαλονίκης», «20χρονος σεσημασμένος εργάτης τοξικομανής οδηγεί χωρίς δίπλωμα» και μία σελίδα πίσω «41χρονη εγκατέλειψε το μαρόρ της».

Δηλαδή παραβατικοί ανήλικοι εργατικής καταγωγής (όπως τυχαίως ο Εύσομος ούτε τότε ήταν κυριλέ περιοχή) και παραβατικές μητέρες αλά Ρούλα Πισπιρίγκου. Σαραντα χρόνια πριν, δηλαδή, οι ομοιότητες δεν είναι μόνο η καπιταλιστική κρίση και τα μέτρα που πήρε το ελληνικό κράτος. Όλη η ειδησιογραφία είναι ολόδιδα με τη σημερινή. Ο λόγος φυσικά είναι πως ακριβώς σε τέτοιες περιόδους είναι που απαιτείται η μέγιστη πειθαρχία. Και για να επιτευχθεί η μέγιστη πειθαρχία χρειάζεται να λειδορηθούν μία προς μία όλες οι απειθαρχες φιγούρες της εργατικής τάξης.

ΕΙΧΕ ΚΙ Η ΧΟΥΝΤΑ «ΤΕΡΑΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ»

Η περίοδος της δικτατορίας ήταν μια εξίσου δύσκολη περίοδος για την ελληνική και την παγκόσμια οικονομία. Το 1973 το εμπορικό ισοζύγιο είχε έλλειμμα πάνω από 1,1 δισ. δολάρια, το χρέος ήταν 2,6 δισ. δολάρια, ο πληθωρισμός κάλπαζε και μέσα σ' όλα έπαιζε πάλι πετρελαϊκή κρίση. Η χούντα είχε πάρει κι αυτή παρόμοια μέτρα. Τα νυχτερινά κέντρα υποχρεώθηκαν να κλείνουν στις δύο το βράδυ, επιβλήθηκε απαγόρευση αναλήψεων (τα γνωστά μας capital controls), εφαρμόστηκαν μέτρα περιορισμού της κατανάλωσης ρεύματος και καυσίμων, και το καθεστώς καλούσε κι αυτό τους Έλληνες «να δουν την κρίση ως μια ευκαιρία καταπολέμησης του καταναλωτισμού τους». Ακόμα και διάφορες πτυχές που θεωρούνται σκέτα «χουντικές», όπως η απαγόρευση κυκλοφορίας μπορούν να ιδωθούν κι αυτές ως «μείωση της κατανάλωσης». Υποσχόμαστε κάποια στιγμή να επανέλθουμε στο ζήτημα «οικονομική πολιτική της 7ετίας» πιο οργανωμένα.

1. «Η πετρελαϊκή κρίση και η δικτατορία», *Καθημερινή*, 14/10/2019.

παραδέχεται κι ο Ξενοφών Ζολώτας, αυτός ο εξέχων εκπρόσωπος των ελληνικών αφεντικών. Είχε πάρει τα διδάγματα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και τα εφάρμοσε στις απαρχές του Β'. Αλλά δε σταμάτησε εκεί. Μετά τον Β' Π.Π., ο Ζολώτας ανέλαβε να διαχειριστεί ως διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος την είσοδο της Ελλάδας στον κόσμο του Μπρέτον Γουντς και το ελληνικό μεταπολεμικό οικονομικό θαύμα. Και φυσικά ανέλαβε να διαχειριστεί την ζορική περίοδο της κατάρρευσης του Μπρέτον Γουντς, και του άγνωστου μέλλοντος που επιφύλασσε.

Έχοντας ανθρώπους σαν τον Ζολώτα στις τάξεις του, ανθρώπους που καταλάβαιναν πολύ καλά τα διδάγματα του παρελθόντος, το ελληνικό κράτος ανταποκρίθηκε άσοφα στις προκλήσεις των '70s. Καταρχάς, προετοίμαζε τις νέες συμμαχίες του. Μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις μπήκε στην ΕΟΚ, δηλαδή δέχτηκε να άρει τον προστατευτισμό της ελληνικής οικονομίας προς το γερμανικό κεφάλαιο έναντι χρηματοδοτήσεων. Παράλληλα, προσπαθούσε να χτίσει και συμμαχίες με τον αραβικό κόσμο έναντι της Τουρκίας, συμμαχίες οι οποίες για λίγο φλέρταραν και με την ιδέα μιας Μεσογειακής Οικονομικής Κοινότητας (ΜΟΚ).¹⁰

Οι διαπραγματεύσεις για την ένταξη στην ΕΟΚ δεν ήταν καθόλου αναίμακτες. Τα χρόνια πριν την επίσημη ένταξη που έγινε τον Γενάρη του '81, το ζήτημα εισαγωγές-εξαγωγές ήταν βασικό στη συζήτηση. «Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη και η άμεση προοπτική της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, τότε οι κίνδυνοι μεγαλώνουν ακόμα πιο πολύ» έγραφαν οι εφημερίδες.¹¹ Το ζουμί της συζήτησης εκφραζόταν και με τη μορφή πάσης φύσεως σκανδάλων, με κορυφαίο το σκάνδαλο με τις «ορμόνες στα κρέατα». Το σκάνδαλο πήγαινε παρέα με άρθρα του τύπου «Φάτε Ψάρια – Κάνουν Καλό».¹² Το ελληνικό κράτος ήταν έτοιμο να ανοίξει την αγορά του για τα ευρωπαϊκά προϊόντα και προβληματιζόταν δεόντως για το αν αυτό θα βοηθήσει ή θα καταστρέψει την οικονομία του. Γι' αυτό πάλευε να μειώσει κατά το δυνατόν τις εισαγωγές του. Οι εισαγωγές κρέατος συγκεκριμένα είχαν αυξηθεί 362% μέσα σε πέντε χρόνια, ενώ ταυτόχρονα η εγχώρια παραγωγή κρέατος είχε παραμείνει στάσιμη.¹³ Με βάση τα όσα έχουμε μάθει τα τελευταία χρόνια λοιπόν, η επίθεση στα εισαγόμενα κρέατα που υποτίθεται πως είχαν ορμόνες αποκτά εύκολα νόημα, ως πολιτική περιορισμού της κατανάλωσης κρέατος ενόψει της άρσης του προστατευτισμού στην εισαγωγή κρέατων που θα αναγκαζόταν να κάνει το ελληνικό κράτος λόγω ένταξης στην ΕΟΚ.

Αλλά δεν ήταν ούτε μόνο τα κρέατα ούτε μόνο η ΕΟΚ. Οι εισαγωγές είχαν αυξηθεί συνολικά. Ο πληθωρισμός σκαρφάλωνε μήνα με το μήνα. Τα πράγματα ήταν ζορικά. Η καπιταλιστική κρίση κάλπαζε και οι ομοιότητες με τη σημερινή εποχή ήταν τρομακτικές. Ένα πέρασμα από τους τίτλους των εφημερίδων του 1979 είναι αρκετά διαφωτιστικό. «Ο ακήρυχτος Τρίτος Παγκόσμιος Πόλεμος: 23 Εορτίες Αιματοχυσίας σ' Όλη τη Γη» (*Καθημερινή*, 8/7/1979), «Περίοδο υφέσεως διανύουν οι ελληνικές εξαγωγές» (*Καθημερινή*, 17/7/1979), «Τελευταίο χαρτί είναι οι εκπτώσεις για τα μαγαζιά» (*Βήμα*, 29/7/1979), «Το υπουργείο εμπορίου εξηγεί τους λόγους της αυξήσεως των ειδών βασικής διατροφής» (*Μακεδονία* 29/7/1979).

Η παγκόσμια κρίση είχε χτυπήσει για τα καλά και την Ελλάδα. Κι όταν το καλοκαίρι του '79 η «πετρελαϊκή κρίση» εκτόξευσε την τιμή του πετρελαίου κι ο πληθωρισμός σκαρφάλωσε, ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής απευθύνθηκε στον ελληνικό λαό και είπε πως:

Με την κοινωνία της κατανάλωσης δημιουργήσαμε ένα τέρας που δεν μπορούμε πια να το ελέγξουμε. Πρέπει να αποδεχθούμε όλοι μας προσωρινές θυσίες ανέσεων για να διασφαλίσουμε την επιβίωσή μας.¹⁴

Αμέσως οι εφημερίδες άρχισαν να επιτίθενται στους «εγωιστές» και τα «αγύριστα κεφάλια» που έτρεφαν το τέρας της καταναλώσεως και των εισαγωγών. Οι Έλληνες, λέει, ταξίδευαν πολύ στο εξωτερικό αδιαφορώντας για το εμπορικό ισοζύγιο. Είχαν, λέει, «κόμπλεξ» να έχουν αμάξι και

«γέμιζε η Ελλάδα ρόδες λόγω μόδας». Έτρωγαν, λέει, πολλά εισαγόμενα τρόφιμα. Κατανάλωναν, λέει, πολλά «είδη πολυτελείας: τσιγάρα, ποτά, καλλυντικά». Και φυσικά κατανάλωναν πολλή βενζίνη. Επομένως έπρεπε, λέει, να «πειθαρχήσουν» στα νέα μέτρα που ανακοίνωσε η κυβέρνηση και να μην «επιδεικνύουν αρνητική στάση».¹⁵

Τα οποία είχαν ως εξής:

- Εκ περιτροπής κυκλοφορία των αυτοκινήτων τα σαββατοκύριακα (μονά-ζυγά).
- Κλείσιμο των νυχτερινών κέντρων μετά τις 2π.μ.
- Αύξηση της τιμής του ηλεκτρικού ρεύματος.
- Διπλασιασμός του φόρου στα εισαγόμενα αυτοκίνητα και στον ειδικό φόρο κατανάλωσης καυσίμων.
- Δελτίο στη βενζίνη: ο κάθε ιδιοκτήτης Ι.Χ δικαιούται 100 λίτρα βενζίνης το μήνα.
- Περιορισμοί στη θέρμανση των πολυκατοικιών.
- Αύξηση των επιτοκίων καταθέσεων.

Πέρα απ' την πρώτη εφαρμογή του δακτυλίου που έχει επιβιώσει και ως τις μέρες μας, δε χρειάζεται να πούμε ότι (μετά τα όσα ζήσαμε δυο χρόνια τώρα) και τα υπόλοιπα μέτρα φαντάζουν κάπως οικεία, ε; Τα μέτρα τότε δε θεωρούνταν φυσικά υγειονομικά, ούτε όμως κι ακριβώς «ενεργειακά». Τα μέτρα έλεγαν ανοιχτά ότι ήταν «μέτρα περιορισμού της κατανάλωσης και της κυκλοφορίας». Το κλείσιμο των νυχτερινών κέντρων στις 2, ας πούμε, μείωνε την κατανάλωση των ειδών πολυτελείας (ποτών και τσιγάρων). Η βενζίνη έγινε κι αυτή με τη σειρά της είδος πολυτελείας. Η κίνηση του Σαββάτου στα μαγαζιά του κέντρου μειώθηκε 40% λόγω δακτυλίου.¹⁶ Η αύξηση των επιτοκίων καταθέσεων συγκέντρωσε στις ελληνικές τράπεζες το χρήμα που κυκλοφορούσε κάτω από μαξιλάρια. Οι εφημερίδες πανηγύριζαν.

ΣΑΒΒΑΤΟΚΥΡΙΑΚΑ ΧΩΡΙΣ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ, ΘΟΥΡΥΒΟ, ΑΓΧΟΣ...

Μονά ή ζυγά

ΚΕΡΔΙΖΕΙ...

Η ΑΘΗΝΑ

ΜΗΧΑΝΗ ΧΡΟΝΟΥ

Ο πρωθυπουργός έλεγε επίσης ότι:

Τα μέτρα έχουν και ψυχολογική σημασία. [...] Δημιουργούν μια ψυχολογία η οποία θα επιτρέψει στους λαούς να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικότερα το κρίσιμο αυτό θέμα. Η αντιμετώπιση της κρίσεως αυτής μας υποχρεώνει να συνηθίσουμε σε έναν πιο συγκρατημένο τρόπο ζωής, [να αποβάλλουμε συνήθειες] που επηρεάζουν δυσμενώς τα ήθη και τον πολιτισμό μας.¹⁷

Τα μέτρα λοιπόν δε λειτουργούσαν απλά οικονομικά, επιτρέποντας στο κράτος να ελέγχει κάθε πτυχή της οικονομίας. Έφτιαχναν όπως και τα σημερινά μια εικόνα σπάνης, μια ψυχολογία φόβου, μια πολεμική οικονομία.

4. «Το νέφος κάνει τα παιδιά μας κνίτες»:

Ο ρόλος της αριστεράς στην πειθαρχία

Το 1979 το ελληνικό πολιτικό σύστημα διέθετε και ένα καινούργιο εφόδιο. Έξι χρόνια μετά το τέλος της χούντας και έχοντας πλέον νομιμοποιήσει

την αριστερά του, το ελληνικό κράτος διέθετε έναν πλούτο κομμάτων και κομματιδίων, τα οποία διεκδικούσαν με κάθε τρόπο μερίδιο της κρατικής πίτας και προσπαθούσαν να αποδείξουν τη χρησιμότητά τους στο κράτος. Η αριστερή μεσολάβηση, λοιπόν, έκανε μια απ' τις πρώτες εμφανίσεις της σε συνθήκες κρίσης και προσπάθησε με ξεφτιλισμένο τρόπο να συμμαζέψει την όποια απειθαρχία εμφανιζόταν και να κάμψει την «αρνητική στάση της κοινωνίας».

Σύσσωμο το πολιτικό σύστημα στήριξε την επιβολή «όλων των αναγκαίων μέτρων», καταγγέλλοντας βέβαια την «κρατική διαχείριση της κρίσης», όπως και σήμερα. Η κεντροαριστερή ΕΔΗΚ, που το 2012 κατέληξε να συμμετέχει στο φτιάξιμο του Σύριζα, ευχόταν τότε «τα μέτρα να εφαρμοστούν και να μην παραμείνουν ευκολόγια». Το περιοδικό *Πολίτης* έβριζε τους «γιωταχήδες» που εξέφραζαν το «μικροαστικό όνειρο» και τη «μιζέρια της εξατομίκευσης». Το περιοδικό *Αγώνας* της οργάνωσης Ρήγας Φεραίος κατηγορούσε τους «στενόμυαλους αρνητές» που «αρνούνται τη συμπληρωματικότητα τεχνοκρατίας και φυσιοκρατίας».

Τεχνοκρατίας γιατί στην προσπάθεια επιστρατεύτηκαν και πάσης φύσεως ειδικοί. Η κοινωνιολόγος κα. Λαμπρίρη του ακροαριστερού ΕΚΚΕ, για παράδειγμα, έλεγε πως «αρνητικές στάσεις θα υπάρξουν από μέρους όσων δεν είναι σε θέση να μεταβάλλουν το περιεχόμενο των φιλοδοξιών τους» και εξηγούσε ότι λιγότερη μετακίνηση σημαίνει «εντατικοποίηση της οικογενειακής ζωής, σύσφιξη των συζυγικών σχέσεων, ακόμα και αύξηση του αριθμού των γεννήσεων»!¹⁸ Ζωάρα, καθίστε σπίτι να κάνετε παιδιά! Ανάλογες ατάκες ειπώθηκαν και πρόπερσι, όταν το κράτος μάς έκλεισε σπίτι για τον ιδ. άλλο που τα κρατικά ευκολόγια δεν επιβεβαιώθηκαν τελικά.¹⁹

Και μόλις πάλιωσε το αστείο με την πετρελαϊκή κρίση, το ελληνικό κράτος με πρωτοστάτη την αριστερά του έβγαλε καινούργιο λαγό απ' το καπέλο ώστε να συνεχιστούν τα μέτρα περιορισμού της κατανάλωσης: το νέφος! Το 1979 ιδρύθηκε το ΠΑΚΟΕ, το Πανελλήνιο Κέντρο Οικολογικών Ερευνών, το οποίο άρχισε να κάνει «μετρήσεις» για το «φωτοχημικό νέφος που πλάκωνε την Αθήνα» και το οποίο δεν είχε ξανακούσει κανείς έως τότε. Οι μετρήσεις δημοσιεύονταν καθημερινά στις εφημερίδες με ατάκες του είδους «τριπλάσιο από χτες το διοξείδιο του αζώτου σήμερα». Κάτι σαν το «ιϊκό φορτίο» της εποχής μας. Οι εφημερίδες άρχισαν να γράφουν καθημερινά πράγματα του είδους «26 καρδιοπάθειες, 8 λιποθυμίες και επικίνδυνες δύσπνοιες λόγω νέφους», κάτι δηλαδή σαν τα «κρούσματα» της εποχής μας, ώσπου το όλο πράγμα μετατράπηκε σε ζήτημα δημόσιας υγείας.

Για το «νέφος» έφταιγαν λεία τα αμάξια και τα καλοριφέρ, οπότε η χρησιμοποίησή του έδωσε άλλοθι ώστε διάφορα απ' τα μέτρα (ας πούμε τα μονά-ζυγά και ο περιορισμός στη θέρμανση των πολυκατοικιών) να διατηρηθούν και τα επόμενα χρόνια. Το νέφος, ως περιβαλλοντικό ζήτημα, ήταν ακόμα πιο πρόσφορο έδαφος για την αριστερά και τους ειδικούς της. Ο *Ριζοσπάστης*, ας πούμε, κατήγγειλε την κυβέρνηση ότι «κρύβει τις πραγματικές μετρήσεις» και ζητούσε «ριζικά μέτρα» και όχι «ημίμετρα».²⁰

Τον Απρίλη του 1981, μάλιστα, ο Δήμος Αθηναίων διοργάνωσε διαδήλωση «κατά του νέφους» στην οποία συμμετείχαν πάνω από 35.000 άτομα με σύνθημα «Το Νέφος Σκοτώνεται με Μέτρα Όχι με Λόγια», ζητώντας δηλαδή κι άλλα μέτρα. Μεταξύ των διαδηλωτών βρισκόνταν όλοι οι υπεύθυνοι πολίτες αυτής της πόλης, όπως «βουλευτές κάθε κόμματος, δάσκαλοι, επιστήμονες, ο πρόεδρος του δικηγορικού συλλόγου Αθηνών, ο πρόεδρος του τεχνικού επιμελητηρίου, και ο πρόεδρος του Ιατρικού Συλλόγου που τόνισε τους κινδύνους για τη δημόσια υγεία».²¹

5. Πρόχειρα Συμπεράσματα

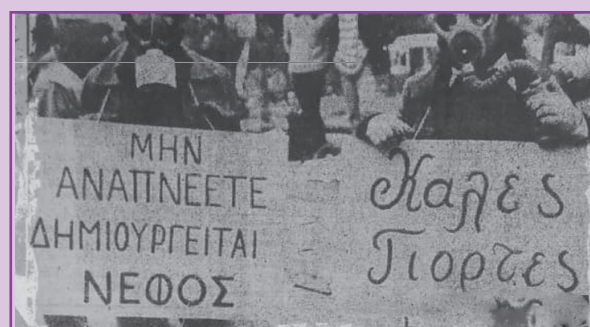
Τέτοια συνέβαιναν, λοιπόν, πριν από σαράντα και κάτι χρόνια. Τέτοια παρόμοια, για να μην πούμε τρομακτικά ίδια, με τα σημερινά. Ο κόσμος της κατάρρευσης του Μπρέτον Γουντς ήταν ένας θαυμαστός καινούργιος κόσμος, όπου τα αφεντικά δοκίμαζαν πρωτοφανείς νέες μεθόδους για να

Η ΔΙΑΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ 21^{ΗΣ} ΑΠΡΙΛΗ 1980 «ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ ΝΕΦΟΣ»

21 Απριλίου, ακριβώς στην επέτειο της χούντας, το κράτος επιτυγχάνει το ακατόρθωτο: μέτρα, πειθαρχία και θυσίες με το «λαό» και την αριστερά να ζητάει ακόμη περισσότερα μέτρα, πειθαρχία και θυσίες. Το λες και συμβολικό.

ΝΕΦΟΣ, ΜΑΣΚΕΣ ΚΑΙ ΚΑΠΕΛΩΜΑ

Πάνω νεφόπληκτοι φοράνε μάσκες (... εεε... μαντήλια θέλαμε να πούμε) σε διαδήλωση «ενάντια στο νέφος». Οι κάτω φοράνε μάσκες για μπάχαλα. Κρίνοντας κι απ' το χιουμοριστικό «μην αναπνέετε, δημιουργείται νέφος», θα λέγαμε ότι οι κάτω είναι «δικοί μας» που δεν ψήνονται και πολύ με την κρατική αφήγηση, αλλά δεν είχαν και τη δυνατότητα να αντισταθούν στην παντοδυναμία της αριστεράς, που όπως και στις μέρες μας έτσι και τότε είχε αναλάβει να πάρει όλη την απειθαρχία και να τη βγάλει για μια στιγμή ακίνδυνη βολτούλα.

Κι αν για τη συγκεκριμένη φωτογραφία η υπόθεση ίσως ακούγεται και λίγο τραβηγμένη, η γενική ιδέα δεν είναι καθόλου. Είναι βέβαιο πως θα υπήρχε πολύς κόσμος που δεν ψηνόταν καθόλου ούτε με τα μέτρα, ούτε με την κρατική αφήγηση. Η ιστορία αυτής της άρνησης δε μας είναι γνωστή, όπως συμβαίνει ήδη με την ιστορία της απειθαρχίας των τελευταίων δύο χρόνων, όπως συμβαίνει συνήθως με τις ιστορίες της εργατικής τάξης: καλύπτονται απ' το ασήκωτο βάρος της κρατικής αφήγησης και βυθίζονται στη λήθη, εκτός κι αν βρούμε τρόπους εμείς να τις διασώσουμε.

ανταπεξέλθουν στην κρίση και τον διακρατικό ανταγωνισμό.

Για να σουμάρουμε: Η παγκόσμια ανακάλυψη των ιδεών της «περιβαλλοντικής» και της «ενεργειακής» κρίσης και η χρησιμοποίησή τους για τη συσκότιση του τι σκατά γίνεται ήταν πανευρωπαϊκό φαινόμενο. Το ελληνικό κράτος καθ' όλη τη δεκαετία του '70 προσπάθησε να ανταπεξέλθει σε αυτά τα κομβικά ζητήματα αλλά και να εξοικειωθεί με τη γλώσσα στην οποία διεξάγονταν. Πέταξε την προβιά της χούντας και εφάρμοσε τα ίδια και χειρότερα μέτρα περιορισμού της κατανάλωσης που είχε εφαρμόσει η δικτατορία, χρησιμοποιώντας πλέον δημοκρατικό και σιγά-σιγά αριστερό προσωπείο.

Οι «κρίσεις» που χρησιμοποιήθηκαν ήταν άφθονες, με σημαντικότερες την «πετρελαϊκή κρίση» και το «νέφος». Αυτές αποτέλεσαν όχημα ώστε το ελληνικό κράτος να περάσει δεκάδες μέτρα περιορισμού της κατανάλωσης, μείωσης των εισαγωγών, πειθαρχίας της εργατικής τάξης και φτιαξίματος μιας πολεμικής οικονομίας. Τα μέτρα αυτά στον πυρήνα τους δε διέφεραν καθόλου απ' τα μέτρα που εφαρμόστηκαν στην κασιδά μας τα τελευταία χρόνια.

Στα σχέδια του ελληνικού κράτους έπαιξαν σημαντικό ρόλο οι τεχνοκράτες κι οι επιστήμονες που τότε είχαν ανέλθει πλέον στο προσκήνιο της πολιτικής ζωής, καθώς και τα αριστερά κόμματα που ανέλαβαν με μεγάλη επιτυχία τον ξεφτιλισμένο ρόλο του «θέλω κι άλλα Μέτρα», ένα ρόλο με τον οποίο πλέον είμαστε εξοικειωμένοι. Η απόδειξη της χρησιμότητας των αριστερών κομμάτων σε τέτοιου είδους κρατικά σχέδια συνοδεύτηκε το 1981 από την πραγματική «πρώτη φορά αριστερά» στην εξουσία, με το ΠΑΣΟΚ να σχηματίζει κυβέρνηση.

Για άλλη μια φορά, οι αρνήσεις κι απειθαρχίες στα κρατικά σχέδια στοχοποιήθηκαν και λοιδορήθηκαν. Και φυσικά με τον καιρό θάφτηκαν. Το 1979, ο Λουκιανός Κηλαηδόνης είχε γράψει ένα τραγουδί με τίτλο «Τα Νέα Μέτρα», όπου κορόιδευε όλα αυτά τα νέα μέτρα και φοβόταν ότι «τα συνηθίζουμε σιγά-σιγά». Σαραντά χρόνια αργότερα, κανείς δε θυμάται αυτά τα «νέα μέτρα». ²² Σαραντά χρόνια αργότερα, τα όσα μας έκανε το κράτος φάνηκαν σε όλους μας πρωτοφανή κι ανήκουστα. Και δύο χρόνια μετά πλέον, «τα συνηθίζουμε σιγά-σιγά». Και λογικό είναι.

Γιατί η μνήμη δεν έχει καμία δύναμη, παρά μόνο αν είναι συλλογική. Και η συλλογική οργάνωση της εργατικής τάξης δεν πάει και πολύ καλά τα τελευταία (πολλά) χρόνια. Αντίθετα, η συλλογική οργάνωση και η συλλογική μνήμη των αφεντικών σκίζει.

1. Η ανακάλυψη της παρανομοποίησης έγινε το 2009 με το *Σχεδόν Αόρατοι: Η παρανομοποίηση της εργασίας ως κρατική στρατηγική για τη μετανάστευση*, Antifa Scripta, Β' Έκδοση 2013. Για τη χρησιμότητα της νέας αυτής οπτικής βλ. *Autonome Antifa, Ο Ρατσισμός ως Υλικό Συμφέρον*, 01/2020.

2. Η σχετική παραγωγή λόγου είναι πλούσια. Ενδεικτικά μπορεί να πάρει κανείς μια εικόνα κοιτάζοντας τον απολογισμό της ομάδας «Απόγονοι των Βανδάλων», φθινόπωρο '96.

3. Όταν καταλάβουμε καλύτερα τι σκατά γινόταν τότε στην Ελλάδα, θα σας ενν-μερώσουμε.

4. Βλ. «Δώσε μου το Αίμα σου και θα σου Δώσω μια Ασπιρίνη», *Antifa* #78, 12/2021.

5. Για τη συμφωνία του Μπρέτον Γουντς και τη σημασία της βλ. «Ο Ντόναλντ Τραμπ δεν είναι Τρελόζι», *Antifa* #55, 03/2017.

6. Βλ. «Περιβάλλον: Μια ύπουλη έννοια για όλες τις χρήσεις, μέρος Β», *Antifa* #74, 03/2021.

7. «Τα πετροδολάρια και το φως των κεριών», *Το Βήμα*, 24/11/2008.

8. Morris Adelman, «Is the Oil Shortage Real? Oil Companies as OPEC Tax-Collectors», *Foreign Policy* 9, Χειμώνας 1972-73. Περιλαμβάνεται στο Timothy Mitchell, *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil*, Verso, 2011, σ. 181.

9. Τζ. Καφέντζις, *Η Εργασία, Η Ενέργεια, η Κρίση και το Τέλος του Κόσμου*, Αρχείο71, 2012, σσ. 29 και 41.

10. Για το φτιάξιμο της ΕΟΚ και της ΕΕ βλ. «Η Κύπρος στην ΕΕ», *Antifa* #36, 04/2013. Για τη ΜΟΚ και τις «καλές σχέσεις με τον αραβικό κόσμο» βλ. «Ένας είναι ο Εχθρός... Μέρος 4ο», *Antifa* #63, 12/2018.

11. «Εμείς, το Κράτος κι ο Πληθωρισμός», *Μακεδονία*, 21/7/1979.

12. «Φάτε Ψάρια – Κάνουν Καλό», *Το Βήμα*, 5/7/1979.

13. «Ενώ αυξάνονται οι εισαγωγές απειλείται με εξαφάνιση η κτηνοτροφία της χώρας μας», *Μακεδονία*, 5/12/1980.

14. «Προσωρινή θυσία ανέσεων για να επιβιώσουμε όλοι επιβάλλουν τα νέα μέτρα», *Η Καθημερινή*, 04/07/1979.

15. Όλα αυτά στο «Εμείς, το Κράτος κι ο Πληθωρισμός», ό.π.

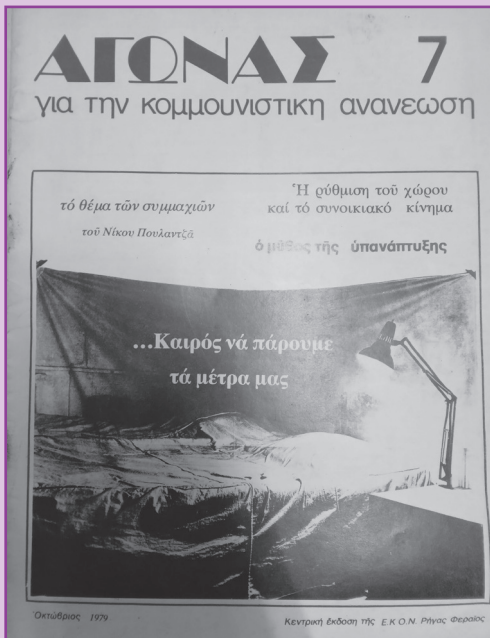
16. «Η πρώτη εφαρμογή του Δακτυλίου έγινε το 1979 με απόφαση του υπουργού Κ. Μητσotάκη και η αιτία δεν ήταν το νέφος», *mixanitouxronou.gr*, x.x.

ΠΑΡΤΕ ΠΑΠΑΚΙΑ!

Το 1979 οι πωλήσεις παπιών αυξήθηκαν 160% στην Ελλάδα. Ο περιορισμός στην κυκλοφορία αυτοκινήτων, η τιμή της βενζίνης και το γεγονός ότι στο δημόσιο λόγω όλοι σάλπιζαν «το τέλος του αυτοκινήτου», μιλώντας ήδη για ηλεκτρικά αυτοκίνητα έπαιξαν το ρόλο τους. Αλλά εμείς που είμαστε συνωμοσιολόγοι ποντά-ρουμε ότι όλο και κάποια συμφωνία με την Ιαπωνία θα έπαιζε...

ΘΕΛΟΥΜΕ ΚΙ ΑΛΛΑ ΜΕΤΡΑ!

«Μάσκες» οι μεν. «Μάσκες και τεστ για όλους» οι δε. «Μείνετε Σπίτι» οι μεν. «Μείνετε περισσότερο σπίτι» οι δε. «Ακούστε τους Ειδικούς» οι μεν. «Κι άλλους Ειδικούς» οι δε. Σαραντά χρόνια τώρα η αριστερά υπερθεματίζει και ζητάει «περισσότερα μέτρα» απ' αυτά που έχει ήδη επιβάλλει η κυβέρνηση. Δε φαίνεται και πολύ ανανεωμένη η «κομμουνιστική ανανέωση».

17. «Προσωρινή θυσία ανέσεων για να επιβιώσουμε όλοι επιβάλλουν τα νέα μέτρα», ό.π. και «...Καιρός να πάρουμε τα μέτρα μας», *Αγώνας για την κομμουνιστική ανανέωση* #7, 10/1979.

18. Με την εξαίρεση του *Πολίτη* που βρίσκεται στο κείμενο «Γιωταχίδες όλων των κυβισμών ενωθείτε», *Ο Πολίτης* #27, 07/1979, όλα τα υπόλοιπα περιλαμβάνονται στο «...Καιρός να πάρουμε τα μέτρα μας», *Αγώνας*... ό.π.

19. «Τα lockdown και το Μένουμε σπίτι δεν αύξησαν τις γεννήσεις στην Ελλάδα -Μειώθηκαν κατά 6,5», *iefimerida.gr*, 22/03/2021.

20. «Περιμένοντας τη βροχή για να διαλυθεί το νέφος», *Ριζοσπάστης*, 19/12/1980 και «Ριζικά μέτρα κατά της Ρύπανσης», *Ριζοσπάστης*, 22/4/1980.

21. «Συγκέντρωση και πορεία χιλιάδων Αθηναίων για να «φύγει» το νέφος», *Μακεδονία*, 22/4/1981.

22. Για τον Κηλαηδόνη και τα νέα μέτρα βλ. «Τα Νέα Μέτρα», *autonomeantifa.gr*, 19/6/2022.